

LAUSEKIELTO MAAILMAN KIELISSÄ

Artikkeli käsittelee verbaalisten deklarativisten väitelauseiden kieltoa perustuen 297 kielen genealogisesti ositettuun otokseen. Kieltorakenteet voidaan jakaa symmetriseen ja asymmetriseen kieltoon toisaalta konstruktion toisaalta paradigman kannalta. Symmetrisissä konstruktioissa kieltolauseen ja vastaavan myöntölauseen välillä ei kiellonmerkitsim(i)en lisäksi ole muita rakenteellisia eroja, kun taas asymmetrisissä konstruktioissa tällaisia rakenteellisia eroja esiintyy. Symmetrisissä paradigmoissa myönnössä ja kiellossa käytettyjen muotojen välillä vallitsee yksi yhteen -vastaavuus, kun taas asymmetrisissä paradigmoissa tällaista yksi yhteen -vastaavuutta ei ole. Asymmetrinen kieltö voidaan edelleen jakaa alatyyppeihin sen mukaan, millaista asymmetriaa rakenteissa esiintyy: liittyykö asymmetria verbaalisten elementtien finiittisyyteen, todellisuusstatuksen merkintään, emfaasin merkintään vai kieliopillisten kategorioiden merkintään jollakin muulla tavoin. Myös esitettyjen tyyppien kieltenvälistä frekvenssiä, maantieteellistä jakautumista ja niiden korrelaatioita muiden kielellisten piirteiden kanssa käsitellään. Tyyppien taustalla voidaan nähdä funktionaalisia motivaatioita: Symmetriset kieltorakenteet ovat kielensisäisesti analogisia vastaavan myöntörakenteen kanssa kopioiden myöntölauseen kielellisen rakenteen, kun taas asymmetriset kieltorakenteet heijastavat myönnön ja kiellon välisiä funktionaalisia eroja ja ovat siten kielenulkoisesti analogisia näiden funktionaalisen tason asymmetriailmiöiden kanssa.

AVAINSANAT: kieltö, lausekieltö, kielitypologia

CLAUSAL NEGATION IN THE WORLD'S LANGUAGES

The article deals with the negation of verbal declarative main clauses based on a genealogically stratified sample of 297 languages. Negative structures can be divided into symmetric and asymmetric basic types, from the point of view of constructions on the one hand, and of paradigms on the other. Symmetric constructions do not show any further structural differences between the negative and the corresponding affirmative than the presence of the negative marker(s), whereas asymmetric ones do. In symmetric paradigms there is one-to-one correspondence between the forms used in the affirmative and in the negative, whereas in asymmetric paradigms such one-to-one correspondence does not obtain. Asymmetric negation can be divided into subtypes according to the nature of the asymmetry: whether it affects the finiteness of verbal elements, the marking of reality status, the marking of emphasis, or the marking of grammatical categories in some other ways. The cross-linguistic frequencies and geographical distribution of the proposed types as well as their correlations with other linguistic properties are also discussed. Functional motivations can be seen behind the types: Symmetric negative structures copy the linguistic structure of affirmatives and are thus language-internally analogous to the corresponding affirmative structures, whereas asymmetric negative structures reflect functional differences between affirmation and negation and are thus language-externally analogous to these functional asymmetries.

KEYWORDS: negation, clausal negation, language typology

LAUSEKIELTO MAAILMAN KIELISSÄ

Matti Miestamo

1 Johdanto

Kielitypologia voidaan määritellä maailmanlaajuiseksi vertailevaksi kielitieteeksi (ei historiallis-vertailevassa mielessä), tai Comrien (2001: 25) sanoin kieltenvälisen variaation systemaattiseksi tutkimukseksi. Väitöskirjani (Miestamo 2003) käsittelee lausekieltoa kielitypologisesta näkökulmasta, ja käsillä oleva artikkeli esittää tutkimukseni keskeisimmät tulokset.¹ Keskityn peruslausekiellon eli standardikiellon typologiaan ja kiinnitän erityisesti huomiota myöntö- ja kieltolauseiden välisiin rakenteellisiin eroihin. Standardikiellon typologiasta on olemassa jonkin verran aiempia tutkimuksia: Dahl (1979) käyttää tutkimuksessaan laajaa (joskaan ei tasaisesti maailman kielikuntia edustavaa) kieliotosta, mutta etsii vastauksia erilaisiin kysymyksiin kuin oma tutkimukseni; Dahlia kiinnostaa ensisijaisesti kiellonmerkitsimen morfosyntaktinen status (affiksi, partikkeli, verbi) ja sen paikka lauseessa. Forestin (1993) ja Hondan (1996) kysymyksenasettelut ovat lähempänä omiani, mutta heidän tutkimuksensa eivät ole riittävän systemaattisia. Tutkimukseni aineistona on n. 300 kieltä käsittävä typologinen otos. Otoksen kielten pohjalta esitän standardikieltorakenteiden typologisen luokittelun, joka perustuu myöntö- ja kieltolauseiden välisiin rakenteellisiin eroihin. Teen myös havaintoja esittämieni

¹ En jatkossa erikseen viittaa väitöskirjaani.

tyyppien ja niiden alatyypin yleisyydestä maailman kielissä ja niiden maantieteellisestä jakautumisesta, ja tuon esille joitakin luokitteluuni liittyviä typologisia korrelaatioita. Niinikään pohdin mahdollisia funktionaalisia motivaatioita havaitsemalleni kieltenväliselle variaatiolle. Tämän artikkelin jakso 2 on katsaus tutkimukseni metodologiaan, jakso 3 esittää typologisen luokitteluni, jakso 4 käsittelee tyyppien frekvenssiä, maantieteellistä jakautumista ja korrelaatioita, jakso 5 funktionaalisia motivaatioita, ja jaksossa 6 teen yhteenvetoa tutkimuksen tuloksista.

2 Metodologiasta

Typologisesta tutkimuksesta, jossa tarkastellaan jonkin semanttisen tai pragmaattisen funktion kielellistä koodausta, voidaan käyttää nimitystä *funktio-tytologia*.² Tässä lähestymistavassa siis määritellään jokin semanttispragmaattinen funktio tai funktionaalinen domeeni ja tutkitaan typologisen otoksen pohjalta, miten maailman kielet koodaavat morfosyntaktisesti tätä funktiota tai domeenia. Kieltenvälisestä variaatiosta tehdään typologisia yleistyksiä, tavallisimmin typologisen luokittelun muodossa. Yleensä myös tarkastellaan tyyppien yleisyyttä, maantieteellistä jakautumista ja niihin liittyviä mahdollisia typologisia korrelaatioita muiden kielten rakennepiirteiden kanssa. Ilmiöitä pyritään myös selittämään, ja tavallisimmin selitykset ovat luonteeltaan funktionaalisia.

Tutkimukseni on luonteeltaan funktionitytologinen, ja tutkittavana domeenina on polariteetti. Tässä domeenissa tehdään vain yksi distinktio: ero myönnön ja kiellon välillä.

² Engl. *functional-domain typology*. Termi on peräisin Martin Haspelmathilta (ks. Miestamo 2003: 2). Suomessa lienee sujuvampaa käyttää termiä *funktio-tytologia* kuin suoraa käännöstä *funktionaalisten domeenien tytologia*. Funktionaalisen domeenin käsitteestä ks. Givón (1981).

Näin ollen tutkimus voidaan rajata yhden semanttisen funktion, kiellon, ilmaisuun. Olen edelleen rajannut tutkimuskohteekseni standardikiellon. Standardikielto (l. standardinegaatio) voidaan määritellä kunkin kielen perustavaksi (tai perustavoiksi)³ kieltää deklarativisia verbaalisia päälauseita. Tarkasteluni ulkopuolelle jäävät siis kaikki rakenteet, joita ei käytetä deklarativisten verbaalisten päälauseiden (neutraalissa) kiellossa, siis esimerkiksi erityiset imperatiivi- tai eksistentiaalilauseiden kieltorakenteet, vaikka kielet toki voivat käyttää standardikieltostruktuureita myös tällaisten lausetyyppien kiellossa.

Väitöskirjani empiirisenä aineistona on 297 kielen typologinen otos.⁴ Jotta kielten diversiteetti saadaan mahdollisimman hyvin esille, on otoksen katettava mahdollisimman laajasti ja tasaisesti maailman eri kielikunnat ja maantieteelliset alueet. Tähän tavoitteeseen päästäkseni ositin (stratifioin) otokseni pohjalla olevan perusjoukon, maailman kielet, genealogisesti käyttäen ositteina genustason ryhmiä. Genukset (Dryer 1989) ovat noin 3000–4000 vuotta syviä genealogisia ryhmiä; esimerkiksi indoeurooppalaisten kielten päähaarat germaaniset, romaaniset, kelttiläiset jne. kielet muodostavat kukin yhden genuksen. Näin määriteltyjä genuksia voidaan maailmanlaajuisesti identifioida yli 400. Periaatteenani oli ottaa jokaisesta genustason ryhmästä yksi kieli. On kuitenkin paljon genuksia, joissa yhdestäkään kielestä ei ole saatavilla tarpeeksi hyviä lähteitä. Siksi lopullinen otokseni, jossa jokainen kieli siis kuuluu eri genukseen, käsittää 240 kieltä. Lisäksi tutkimuksessani oli mukana vielä 57

³ Yhdessä kielessä voi olla useampia standardikieltokonstruktioita, esimerkiksi eri tempus- tai aspektikategorioiden yhteydessä.

⁴ Typologiassa käytetyistä otantamenetelmistä ks. lisäksi esim. Bell (1978), Dryer (1989), Perkins (1989), Rijkhoff & Bakker (1998), Rijkhoff & al. (1993).

lisäkieltä, jotka tulivat varsinaisessa otoksessa jo edustettuina olevista genuksista.⁵ Näitä kieliä en ottanut mukaan ilmiöiden yleisyyttä, maantieteellistä jakautumista ja korrelaatiota koskevissa laskuissani. Dryer (1989, 1992) jakaa maailman kielet myös ns. makroaluisiin (Afrikka, Euraasia, Kaakkois-Aasia ja Oseania, Australia ja Uusi-Guinea, Pohjois-Amerikka ja Etelä-Amerikka). Käytän makroaluejakoa tarkastellessani tyyppien maantieteellistä jakautumista, mutta varsinaisen otantamenetelmäni kannalta se ei ole keskeinen.

3 Kieltorakenteiden typologinen luokittelu

Tässä jaksossa esittelen otokseni kielten aineiston pohjalta luomani standardikieliorakenteiden typologisen luokittelun. Jaksossa (3.1) määrittelen ja havainnollistan symmetrisen ja asymmetrisen kiellon eroa sekä konstruktion että paradigman kannalta, jaksossa (3.2) esittelen asymmetrisen kiellon alatyypit ja jaksossa (3.3) teen joitakin lisähuomioita luokittelustani. Luokittelussa käytetyt kriteerit kiinnittävät huomiota rakenteissa esiintyvien elementtien funktionaalsiin ominaisuuksiin, ja soveltuvat siten hyvin lähtökohdaksi kieltenvälisen variaation funktionaalisten motivaatioiden pohtimiseen.

⁵ Lisäkielet kuuluivat World Atlas of Language Structures -projektin (ks. Miestamo tulossa a,b) otokseen, ja koska analysoin niiden lausekieliorakenteet tässä yhteydessä, oli ne järkevää ottaa huomioon myös väitöskirjatutkimuksessani.

3.1 Symmetrinen ja asymmetrinen kierto

Esittämässäni myöntö- ja kieltolauseiden rakenteellisiin eroihin perustuvassa standardikieltorakenteiden typologisessa luokittelussa jaan kieltorakenteet ensiksi *symmetriseen* ja *asymmetriseen* kiertoon. Kierto on symmetrinen, kun kieltolauseen rakenne ei kiellonmerkitsimen läsnäolon lisäksi eroa vastaavan myöntölauseen rakenteesta. Vastaavasti kierto on asymmetrinen, jos kieltolauseen rakenteessa on muitakin eroja vastaavaan myöntölauseeseen nähden. Symmetria–asymmetria-distinktiota voidaan tarkastella toisaalta *konstruktion* ja toisaalta *paradigman* kannalta. Symmetrisessä kieltokonstruktiossa ei myöntö- ja kieltolauseen välillä ole muuta eroa kuin kiellonmerkitsimen läsnäolo kieltolauseessa; kieltokonstruktio siis yksinkertaisesti lisää kiellonmerkitsimen myöntölauseeseen. Asymmetrisessä kieltokonstruktiossa taas myöntö- ja kieltolauseiden välillä on muitakin rakenteellista eroa; ei siis ole olemassa affirmatiivista lausetta, joka eroaisi tarkasteltavana olevasta kieltolauseesta vain kiellonmerkitsimen osalta. Paradigmat ovat symmetrisiä, kun jokaista myönteisen (verbi-, yms.) paradigman muotoa vastaa yksi yhteen kielteinen muoto, ts. kaikille myönteisissä ympäristöissä esiintyville muodoille voidaan yksi yhteen osoittaa kielteinen vastine. Asymmetrisissä paradigmoissa tällaista yksi yhteen -vastaavuutta ei ole, ts. kaikille myönteisissä ympäristöissä esiintyville muodoille ei voida yksi yhteen osoittaa kielteisiä vastineita.

Annan nyt esimerkkejä symmetrisistä ja asymmetrisistä konstruktioista ja paradigmoista. Symmetrinen kieltokonstruktio on italiassa, jossa kieltopartikkeli *non* lisätään vastaavaan myöntölauseeseen (1), ja šipibo-konibossa, jossa kieltosuffiksi *-yama* lisätään vastaavan myöntölauseen verbiin (2).

(1) italia (Italia; indoeurooppalainen: romaaninen)

a. maria canta	b. maria non canta
Maria laulaa.3SG	Maria NEG laulaa.3SG
‘Maria laulaa.’	‘Maria ei laula.’

(2) šipibo-konibo (Peru; panolainen) (Pilar Valenzuela, h.t.)

a. rono-ra	kako-nko	ka-ke
Rono.ABS-EVD	Kako-ALL	mennä-CMPL
‘Rono meni Kakoon.’		
b. rono-ra	kako-nko	ka-yama-ke
Rono.ABS-EVD	Kako-ALL	mennä-NEG-CMPL
‘Rono ei mennyt Kakoon.’		

Myös symmetristä paradigmaa voidaan havainnollistaa italian esimerkein: seuraavassa osittaisessa verbiparadigmassa (3) jokaista myöntömuotoa vastaa kieltomuoto (koko paradigma on italiassa symmetrinen, mutta sen esittäminen tässä veisi liikaa tilaa). Myös suomen paradigmat ovat symmetriset.

(3) italia (Italia; indoeurooppalainen: romaaninen)

cantare ‘laulaa’			
a. PREESENS		b. FUTUURI	
	MYÖNTÖ	KIELTO	
1SG	canto	non canto	canterò
2SG	canti	non canti	canterai
3SG	canta	non canta	canterà
1PL	cantiamo	non cantiamo	canteremo
2PL	cantate	non cantate	canterete
3PL	cantano	non cantano	canteranno
c. YKSINKERTAINEN PERFEKTI		d. YHDISTETTY PERFEKTI	
	MYÖNTÖ	KIELTO	
1SG	cantai	non cantai	ho cantato
2SG	cantasti	non cantasti	hai cantato
3SG	cantò	non cantò	ha cantato
1PL	cantammo	non cantammo	abbiamo cantato
2PL	cantaste	non cantaste	avete cantato
3PL	cantarono	non cantarono	hanno cantato

Asymmetrinen kieltokonstruktio on esimerkiksi suomessa (4) ja lezgin menneen ajan imperfektiivissä (5). Suomessa kiellonmerkitsin on kieltoverbi *e-* ja lezginissä suffiksi *-č-*.

Molemmassa myöntö- ja kieltolauseiden rakenteissa on kiellonmerkitsimen lisäksi

esimerkiksi lauseen nominaalisten osallistujien tasolla: kiellossa esiintyvät sijamuutokset (esim. suomen kieltopartitiivi) ovat myös luettavissa myöntö- ja kieltolauseiden väliseksi rakenteelliseksi asymmetriaksi, mutta jäävät ensisijaisesti nominaalisten osallistujien merkintään kuuluvina ilmiöinä tarkasteluni ulkopuolelle.

3.2 Asymmetrisen kiellon alatyypit

Maailman kielten kieltorakenteissa esiintyy monenlaista ja monia eri kieliopin osa-alueita koskevaa asymmetriaa, ja asymmetriset kieltorakenteet voidaan näin edelleen jakaa alatyyppeihin. Erotan seuraavat neljä alatyyppeä: A/Fin — lauseen verbaalisten elementtien finiittisyys muuttuu; A/NonReal — kieltolauseessa esiintyy ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaavan kategorian merkintää; A/Emph — kieltolauseessa esiintyy merkintää, jolla on ei-negatiivisissa lauseissa emfaasin funktio; A/Cat — kieliopillisten kategorioiden merkinnässä on muita muutoksia.

3.2.1 Alatyypit A/Fin

A/Fin-tyypin kieltorakenteet muuttavat siis lauseen verbaalisten elementtien finiittisyysstatusta. Finiittisyydelle ei ole olemassa vedenpitävää kieltenvälistä määritelmää. Finiittiset ja ei-finiittiset muodot yksittäisissä kielissä voidaan kuitenkin yleensä tunnistaa tiettyjen morfologisten ja syntaktisten piirteiden perusteella. Morfologiassa ei-finiittisyys voi ilmetä deverbalisaationa ja/tai nominalisaationa: deverbalisaatio tarkoittaa tempuksen, aspektin, moduksen, persoonakongruenssin yms. verbikategorioiden finiittisiin muotoihin nähden redusoitua merkintää ja nominalisaatio sijan yms. nominaalisten kategorioiden merkintää verbiin. Syntaksissa taas finiittiset verbit

voivat esiintyä itsenäisten lauseiden ainoina predikaatteina, mutta ei-finiittiset muodot tyypillisesti eivät voi, vaan ne esiintyvät toisille verbeille alisteisina. Näiden yleisten tuntomerkkien perusteella voidaan identifioida finiittiset ja ei-finiittiset muodot eri kielissä, mutta finiittisyyden tarkat morfosyntaktiset kriteerit ovat aina kielikohtaisia.

Yleensä tyyppin A/Fin rakenteissa leksikaalinen verbi (LV) menettää finiittisyytensä, joko kokonaan tai osittain, ja lauseeseen lisätään finiittielementti (FE), yleensä apuverbi.⁶ Finiittisyys ei ole kategorisesti määriteltävissä, joten myös finiittisyyden katoaminen leksikaalisesta verbistä on nähtävänä asteittaisena ilmiönä. Tyyppin A/Fin rakenteet voidaan edelleen jakaa alatyyppeihin sen mukaan, liittyykö kiellonmerkitsin finiittielementtiin vai leksikaaliseen verbiin ja sen mukaan onko lauseeseen lisätty finiittielementti kielteinen vai ei.

Alatyypissä A/Fin/Neg-LV kiellonmerkitsin liittyy leksikaaliseen verbiin ja finiittielementti ei ole kielteinen. Tällainen konstruktio on esimerkiksi kapaussa (7), kiellonmerkitsin *m(A)*- on etuliite finiittisyytensä menettävässä leksikaalisessa verbissä ja verbi 'tehdä' toimii kieltolauseen finiittielementtinä. Tavallisimmin A/Fin/Neg-LV-tyypin finiittielementtinä toimii kopula. Näin on esimerkiksi hixkaryanassa (8), jossa kiellonmerkitsin *-h(i)ra* esiintyy finiittisyytensä menettävässä leksikaalisessa verbissä ja finiittiset verbikategoriat merkitään kieltolauseen finiittielementtinä toimivaan kopulaan.

⁶ A/Fin-tyypin rakenteissa finiittisyytensä menettävä verbi on tavallisimmin leksikaalinen verbi, mutta perifrastisten verbimuotojen kiellossa (esim. suomen perfektissä) se on itsekin apuverbi. Yksinkertaisuuden vuoksi puhun A/Fin-rakenteiden yhteydessä vain leksikaalisista verbeistä, mutta niitä koskevat huomioni pätevät siis laajemminkin finiittisyytensä menettävistä, vastaavissa myöntölauseissa finiittiverbinä toimivista verbeistä. Termi finiittielementti viittaa yleisesti finiittiverbiin, mutta tässä sitä käytetään lähinnä A/Fin-tyypin kieltolauseiden finiittiverbeistä.

(7) kapau (Papua-Uusi-Guinea: yleisuusiguinealainen: angalainen) (Oates & Oates 1968: 28, 61)

a. q-oeäp-n
PFX-tulla.alas-2SG
'Tulet alas.' | b. m-oeäp-a
NEG-tulla.alas-NMLZ
'Et tule alas.' | q-i-ʔin
PFX-tehdä-2SG |
|--|---|--------------------------|

(8) hixkaryana (Brasilia; karibilainen) (Derbyshire 1979: 48)

a. ki-amryeki-no
1.SUBJ-metsästää-IMPST
'Metsästin.' | b. amryeki-hira w-ah-ko
metsästää-NEG 1.SUBJ-olla-IMPST
'En metsästänyt.' |
|--|---|

Alatyypissä A/Fin/Neg-FE kiellonmerkitsin liittyy finiittielementtiin, joka ei ole kielteinen. Achumawissa (9) kiellonmerkitsin on kieltolauseessa finiittielementtinä toimivassa kopulassa esiintyvä prefiksi *tsé-* ja leksikaalinen verbi on nominaalisessa muodossa.

(9) achumawi (USA: Kalifornia; hokalainen) (de Angulo & Freeland 1931: 97, 112)

a. s-ǎm-á
1SG-syödä-FV
'Syön.' | b. tsé-s-ùw-í d-ámm-ì
NEG-1SG-olla-FV NMLZ-syödä-FV
'En syö.' |
|--------------------------------------|---|

Alatyypissä A/Fin/NegVerb kiellonmerkitsin on itse kieltolauseen finiittielementti eli kieltoverbi; näin on esimerkiksi evenkissä (10), jossa finiittielementtinä toimivaan kieltoverbiin *e-* merkitään finiittiset taivutuskategoriat ja leksikaalinen verbi on partisiippimuodossa.

(10) evenki (Venäjä: Siperia; tunguusikieli) (Nedyalkov 1994: 2)

a. nuḡan min-du purta-va bŭ-che-n
hän 1SG-DAT veitsi-ACC antaa-PST-3SG
'Hän antoi minulle veitsen.' | b. nuḡan min-du purta-va e-che-n bŭ-re
hän 1SG-DAT veitsi-ACC NEG-PST-3SG antaa-PTCP
'Hän ei antanut minulle veistä.' |
|---|---|

Myös suomen kieltokonstruktio (4) on tyyppiä A/Fin/NegVerb.

Joissakin kielissä A/Fin/Neg-LV-tyypin kieltolauseessa ei ole finiittielementtiä. Sentanissa (11) kieltolauseen leksikaalisesta verbistä katoaa kaikkien finittisten verbikategorioiden merkintä, ja siinä esiintyy ainoastaan nontemporaalinen suffiksi. Itse

kiellonmerkitsin on verbin ensimmäisen tavun vokaalin mukaan määräytyvä vokaaliprefiksi.

(11) sentani (Papua-Uusi-Guinea: yleisuusiguinealainen: sentani) (Hartzler 1994: 52–53)

a. neyæ u-eu-ne	b. o-boro-i
hän sanoa-3SG.SUBJ.R-3SG.OBJ	NEG-kuulla-NONTMP
‘Hän sanoo hänelle.’	‘Minä/sinä/[...] en/et/[...] kuule/kuullut.’

Kieltolauseeseen ei lisätä finiittielementtiä, joten kieltolauseessa ei ole lainkaan finiittiverbiä. Sentanin kieltokonstruktio voidaan tulkita tyyppin A/Fin/Neg-LV mukaiseksi, sillä kiellonmerkitsin liittyy finiittisyytensä menettävään leksikaaliseen verbiin, ja finiittielementin puuttuminen on luonnollista, koska kielessä ei muutenkaan ole ilmipantua kopulaa. Finiittielementti voi joskus puuttua myös kielissä, joissa tyyppin A/Fin/Neg-LV konstruktiossa normaalisti esiintyy finiittielementti. Esimerkiksi apalaissa (Brasilia; karibilainen; Koehn ja Koehn 1986) finiittielementtinä toimiva kopula voidaan tällaisessa konstruktiossa jättää pois, jos sen kantamat kieliopilliset merkitykset selviävät kontekstista.

A/Fin/NegVerb-tyyppiin kuuluu myös ns. matriisikieltoverbikonstruktioita, joissa kieltoverbi ottaa komplementikseen kokonaisen lauseen ja tämä komplementtilause ilmaisee kiellettävän sisällön. Warissa (12) matriisikieltoverbi *'om* on taipumaton.

(12) wari (Brasilia; chapacura-wanham) (Everett & Kern 1997: 172–173)

a. cao'	na-in	carawa		
syödä	3SG.R.PST/PRES-3.N	eläin		
‘Hän söi lihaa.’				
b. 'om	ca	cao'	ca-in	carawa
NEG	N.R.PST/PRES	syödä	3SG.M-3.N	eläin
‘Hän ei syönyt lihaa.’				

Esimerkin (12b) komplementtilauseessa taivutuskategorioita ilmaiseva kliitti (*ca-in*) on tempukseton, kuten tämän kielen komplementtilauseissa yleensäkin. Kieltoverbi on finiittinen, sillä sitä seuraava taivutuskategorioita ilmaiseva kliitti ilmaisee myös tempusta.

Esitän tässä vielä lyhyesti muutamia huomioita A/Fin-tyypin rakenteista (ks. tarkemmin myös Miestamo tulossa c). A/Fin/NegVerb-konstruktioissa finiittielementtinä esiintyvä kieltoverbi voi olla taipumaton, esimerkiksi virossa (Viro; uralilainen: suomalais-permiläinen) ja maasain (Kenia; nilosaharalainen: niililäinen; Mol 1995) menneen ajan kiellossa; tällöin se voidaan voidaan identifioida finiittielementiksi sillä perusteella, että sen läsnäolo konstruktiossa vaatii leksikaaliselta verbiltä epäitsenäistä muotoa. Joissakin A/Fin/NegVerb-tapauksissa kieltoverbi on samanmuotoinen kielteisen kopulan kanssa; näin on esimerkiksi nivkhin (Venäjä: Siperia; nivkh; Ekaterina Gruzdeva, h.t.) tavallisimmassa standardikieltokonstruktiossa: leksikaalinen verbi saa datiiivin sijapäätteen ja indikatiivin pääte merkitään lauseen finiittielementtinä toimivaan kieltoverbiin *k'au*, joka toimii kielessä myös kielteisenä kopulana. A/Fin-tyypissä kiellonmerkitsimen paikka on tavallisesti lauseen verbaalisten elementtien (finiittielementti/leksikaalinen verbi) yhteydessä, mutta muutamassa kielessä se määräytyy suhteessa koko lauseeseen — esimerkiksi alemman Grand Valleyn danissa (Indonesia: Irian Jaya; yleisuusiguinealainen: dani-kwerba; Bromley 1981) on A/Fin-tyypin konstruktio, jossa kiellonmerkitsin on lauseenloppuinen. Tyypissä A/Fin on lähes poikkeuksetta kyse konstruktion asymmetriasta, mutta otokseni kielistä ainakin khalkhassa (Mongolia; mongolikieli; Beffa & Hamayon 1975) ja Hararin oromossa on tapauksia, joissa A/Fin-asymmetria voidaan analysoida paradigmaattiseksi.

Tyypin A/Fin rakenteet eri kielissä eroavat siinä, miten verbikategorioiden merkintä jakaantuu finiittielementin ja leksikaalisen verbin välille. Comrie (1981) esittää hierarkian koskien verbikategorioiden esiintymistä kieltoverbissä vs. leksikaalisessa verbissä uralilaisten kielten kieltoverbikonstruktioissa: *imperatiivi* > {*tempus/persoona/numerus*} > *modus* > *aspekti* > *pääluokka*. Hierarkian mukaan imperatiivin merkintä on

todennäköisimmin kieltoverbissä ja pääluokan merkintä todennäköisimmin leksikaalisessa verbissä. Toisaalla (Miestamo, tulossa c) olen todennut, että Comrien esittämä hierarkia pätee myös laajemmin eri kielikuntien kieltoverbirakenteista ja muista A/Fin-tyypin alatyypeistä. Huomattakoon lisäksi, että Comrien hierarkia on pääpiirteissään yhtenevä yleisemmin perifrastisista rakenteista ja alisteisista verbimuodoista tehtyjen typologisten havaintojen kanssa (Noonan 1985, Cristofaro 2003). Ainoa huomattavampi ero ja siten kieltorakenteille spesifi ominaisuus näyttää olevan imperatiivin muista moduksista poikkeava erityisasema Comrien hierarkian huipulla; tämä selittynee kielteisen imperatiivin muista kielloista poikkeavalla puheaktistatuksella (ks. tarkemmin Miestamo, tulossa c).

3.2.2 *Alatyypit A/NonReal*

Kun kieltolauseessa on ei-realisoituneihin asiointiloihin viittaavan kategorian merkintää, jota vastaavassa myöntölauseessa ei esiinny, on kyse tyypin A/NonReal asymmetriasta. Eri kielissä on luonnollisesti erilaisia ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittavia kategorioita, ja kielet, joissa A/NonReal-asymmetriaa esiintyy, käyttävät erilaisia ei-realisoituneihin asiointiloihin viittaavia kategorioita kieltorakenteissaan. Useimmiten kyseessä on yleinen irrealiskategoria, jolla viitataan useisiin erityyppisiin ei-realisoituneisiin asiointiloihin, mutta se voi olla myös funktioiltaan kapeampi kategoria kuten esimerkiksi interrogatiivi, imperatiivi tai konditionaali. Jakalteen (13) progressiivin kiellossa kiellonmerkitsin on *mat* ja irrealissuffiksi *-oj* liittyy progressiivin merkitsimeen; vastaavassa myöntölauseessa ei esiinny irrealissuffiksia. Ei ole olemassa myöntölausetta, joka eroaisi kieltolauseesta vain kiellonmerkitsimen läsnäolon suhteen, joten kyseessä on konstruktion asymmetria.

(13) jakaltek (Guatemala; mayakieli) (Grinevald Craig 1977: 63, 94)

a. larjan	ha-wayi	b. mat	larjan-oj	ha-wayi
PROG	2.ERG-nukkua	NEG	PROG-IRR	2.ERG-nukkua
'Nukut.'		'Et nuku.'		

Maungissa kiellonmerkitsin on partikkeli *marig* ja kieltolauseen verbi on irrealismuodossa

(14d). Myöntömuodoissa tehtävä realis-irrealisdistinktio (14a,b vs. c) katoaa kiellossa, joten tämä on paradigmaattista asymmetriaa. Myös aspektidistinktio (14a,b) katoaa; tämä on ns. johdettua asymmetriaa, johon palaan jaksossa (3.3).

(14) maung (Australia; australialainen: iwaidjalainen) (Capell & Hinch 1970: 67)

a. ŋi-udba-ŋ	b. ŋi-udba-ŋuŋ
1SG.3-panna-R.PST.PNCT	1SG.3-panna-R.PST.CONT
'Panin sen.'	'Panin / Olin panemassa.'
c. da ŋi-udba-ŋji	d. marig ŋi-udba-ŋji
jos 1SG.3-panna-IRR.PST	NEG 1SG.3-panna-IRR.PST
'Jos panen.'	'En pannut.'

Jaqarussa (15) kiellonmerkitsin on partikkeli *isha*. Negaatiossa esiintyy suffiksi, jota käytetään myös kysymyslauseissa. Neutralisaatiota kysymyksen ja väitelauseen välillä ei kuitenkaan tapahdu (15b,d). Asymmetria on konstruktionaalista.

(15) jaqaru (Peru; jaqilainen) (Hardman 2000: 102, 106)

a. ill-w-ima-wa	b. isha-w ill-w-ima-txi
nähdä-PST-1.2-PK	NEG-PK nähdä-PST-1.2-NEG/Q
'Näin sinut.'	'En nähnyt sinua.'
c. ill-w-ima-txi	d. isha-txi ill-w-ima
nähdä-PST-1.2-NEG/Q	NEG-NEG/Q nähdä-PST-1.2
'Näinkö sinut?'	'Enkö nähnyt sinua?'

Tyypissä A/NonReal olisi mahdollista tehdä jakoja alatyyppeihin sen mukaan, millainen ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaava kategoria kieltorakenteissa esiintyy. Voitaisiin esimerkiksi puhua alatyypistä A/NonReal/Irr tapauksissa, joissa kategoria on yleinen irrealis, alatyypistä A/NonReal/Interr tapauksissa, joissa se on interrogatiivi, A/NonReal/Imp, kun se on imperatiivi, ja A/NonReal/Cond, kun se on konditionaali. Muut kuin yleinen irrealiskategoria ovat kuitenkin harvinaisia näissä rakenteissa: otokseni

kielistä interrogatiivi- ja imperatiivitapauksia löytyy vain parista kielestä, ja muut spesifit kategoriat ovat vielä harvinaisempia. Näin pienten esiintymien pohjalta ei ole kovin mielekästä tehdä tällaisia alatyypijakoja, vaikka tarvittaessa tällaisista alatyypeistä toki voidaan puhua.

3.2.3 Alatyypit A/Emph

Omaksi alatyypikseen voidaan myös erottaa standardikieltorakenteet, joissa esiintyy ei-negatiivisissa lauseissa emfaattisessa funktiossa toimivaa merkintää. Näitä rakenteita kutsun tyypiksi A/Emph. Abiponissa (16) kiellonmerkitsimeen *cig-* liittyy emfaattinen päätte, jota ei vastaavassa myöntölauseessa esiinny, joten konstruktio on asymmetrinen. Tähdennettäköön, että kyseessä on standardikielto, ei emfaattinen kielto.

(16) abipon (Argentiina; matabaco-guaycuru: guaycuru) (Najlis 1966: 38, 124)

a. i-aRai-k-am	b. cig-at	i-aRai-k-am
3-tietää-OBJ-FUT	NEG-EMPH	3-tietää-OBJ-FUT
‘Hän tulee tietämään sen.’		‘Hän ei tule tietämään sitä.’

Tyypin A/Emph asymmetria voi olla myös paradigmaattista. Meitheissä (17) myöntölauseet tekevät eron ei-hypoteettisen ja assertiivisen kategorian välillä. Kiellonmerkitsin on suffiksi *-tə*, ja koska vain assertiivinen kategoria voi esiintyä kiellossa, myöntölauseissa tehty ero katoaa. Assertiivi on ei-hypoteettiseen kategoriaan verrattuna emfaattinen, ja tämä paradigmaattinen asymmetria voidaan näin ollen analysoida tyypin A/Emph edustajaksi.

(17) meithei (Intia; sinotiibetiläinen: meithei) (Chelliah 1997: 133, 228)

a. təw-í	b. təw-e
tehdä-NONHYP	tehdä-ASS
‘(Hän) tekee.’	‘(Kyllä, hän) on [tehnyt].’
c. əy fotostat təw-tə-e	
minä kopio tehdä-NEG-ASS	
‘En ole tehnyt kopioita.’	

Myös englannissa (UK; indoeurooppalainen: germaaninen) esiintyy tämän tyyppin asymmetriaa: perifrastisten tempusten kielto on symmetrinen, mutta yksinkertaisten tempusten kiellossa katoaa emfaattisuusdistinktio (*Chris sings / Chris does sing vs. Chris does not sing*); kyseessä on tyyppin A/Emph paradigmaattinen asymmetria (eikä siis tyyppi A/Fin/Neg-FE, jolta kieltokonstruktio voisi näyttää, jos verrattaisiin pelkästään ei-emfaattisia kielto- ja myöntölauseita keskenään).

3.2.4 Alatyypit A/Cat

Asymmetrisen kiellon alatyypissä A/Cat kieliopillisia kategorioita merkitään eri tavalla kielto- ja myöntölauseissa. Näin tapahtuu toki myös edellisissä kolmessa tyyppissä, mutta ne erotetaan sillä perusteella, että niissä kieltolauseissa esiintyy jokin tietty, tavallisesti neutraaliin finiittiseen indikatiiviin nähden tunnusmerkkinen kategoria (ei-finiittinen, ei-realisoitunut, emfaattinen). Tyyppiin A/Cat sen sijaan kuuluvat ne asymmetriset kieltorakenteet, joita ei voida tunnistaa erillisiksi tyypeiksi käyttäen perusteena samanlaista teoreettisesti mielenkiintoista yleistystä siitä, mihin suuntaan asymmetria vaikuttaa. Usein väitetään (ks. esim. Schmid 1980), että kompletiivisten aspektikategorioiden merkintä katoaa useammin kiellossa kuin inkompletiivisten, ja kompletiivisten ja inkompletiivisten kategorioiden välisen eron neutralisoituessa kiellossa esiintyy inkompletiivinen kategoria. Tätä ei ole aiemmin tutkittu laajan kieliotoksen pohjalta. Jos aineistoni osoittaisi todeksi tämän kompletiivisiä ja inkompletiivisiä kategorioita koskevan väitteen, olisi kyseessä teoreettisesti mielenkiintoinen korrelaatio, joka kaipaa selitystä. Tällä perusteella olisi mielekästä erottaa asymmetrisen kiellon alatyypit A/Incmpl, jossa kompletiivisen kategorian merkintä katoaa, ja kiellossa esiintyy inkompletiivinen kategoria. Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että oletus ei pidä paikkaansa — inkompletiivisten ja kompletiivisten

kategorioiden välillä ei tässä suhteessa ole eroa. Kiellon ja inkompletiivisten kategorioiden välillä ei siis myöskään ole samanlaista selitystä kaipaavaa korrelaatiota kuin esimerkiksi kiellon ja ei-finiittisten tai ei-realisoituneiden kategorioiden välillä tyypeissä A/Fin ja A/NonReal. Siksi alatyyppejä A/Incmpl ei olisi samalla tavalla teoreettisesti mielenkiintoinen.⁷

Tyyppin A/Cat yhteydessä on kiinnostavaa todeta, että usein kieliopilliset kategoriat merkitään negaatiossa vähemmän spesifisti kuin affirmaatiossa — tavallisimmin siten, että kieliopilliset distinktiot neutralisoituvat kiellossa. Tämä ei kuitenkaan ole A/Cat-tyyppiä erottava tekijä, sillä monissa tapauksissa tämä pätee myös muista asymmetrisen kiellon alatyypeistä (ks. esim. maungin, sentanin ja meithein esimerkit yllä).

Edelleen tyyppissä A/Cat voidaan kiinnittää huomiota siihen, minkä kategorioiden merkintää asymmetria koskee. Voidaan todeta, että tavallisimmin asymmetriaan osallisina ovat erilaiset tempus-, aspekti- tai moduskategoriat (TAM) ja/tai persoona- tai lukukategoriat (PN). Tällä perusteella tyyppi A/Cat voidaan jakaa kahteen typologisesti salienttiin alatyyppeihin: A/Cat/TAM, jossa asymmetria koskee tempus-, aspekti- tai moduskategorioiden merkintää, ja A/Cat/PN, jossa asymmetria koskee persoona- tai lukukategorioiden merkintää.

Tyyppin A/Cat/TAM mukainen konstruktio on terassa (18), jossa kiellonmerkitsin on lauseenloppuinen *la* ja perfektiivin merkitsin muuttuu kiellossa.

⁷ Puhtaan deskriptiivisessä mielessä tällaisesta tyyppistä voitaisiin toki puhua. Mutta yhtä lailla deskriptiivisesti voitaisiin puhua sen vastakohdasta A/Cmpl, joka olisi typologisesti suunnilleen yhtä yleinen ja jossa siis kiellossa esiintyy inkompletiivisen kategorian kadotessa kompletiivinen kategoria.

(18) tera (Nigeria; afroaasialainen: biu-mandara) (Newman 1970: 128, 142)

a. ali wà masa koro	b. ali nè masa goro	ba
Ali PFV ostaa aasi	Ali (NEG).PFV ostaa kolapähkinä	NEG
‘Ali osti aasin.’	‘Ali ei ostanut kolapähkinöitä.’	

Samantyyppinen on myös lezgin menneen ajan imperfektiivin kieltokonstruktio (5).

Burmassa (19) on kaksiosainen kiellonmerkitsin *ma-...-bû*, jonka suffiksiosa korvaa myöntölauseessa esiintyvän TAM-päätteen; kyseessä on tyyppin A/Cat/TAM mukainen konstruktio. Myös paradigmassa on A/Cat/TAM asymmetriaa, koska TAM-merkitsimien korvautuminen kiellonmerkitsimellä neutralisoi myöntölauseessa tehtävät distinktiot.

(19) burma (Burma; sinotiibetiläinen: lolo-burmalainen) (Cornyn 1944: 12–13)

a. Өwâ-dé	b. Өwâ-mé	c. Өwâ-bí
mennä-ACT	mennä-POT	mennä-PERF
‘(hän) menee, meni’	‘(hän) tulee menemään’	‘(hän) on mennyt’
d. ma-Өwâ-bû		
NEG-mennä-NEG		
‘(hän) ei mene, mennyt, ei tule menemään, ei ole mennyt’		

Myös paezissa (20) on A/Cat/TAM-tyypin paradigmaattista asymmetriaa.

Myöntömuodoissa tehdään distinktio progressiivin ja habituaalin välillä (20a,b), mutta habituaalimuoto ei esiinny kiellossa, vaan myös habituaali kielletään progressiivimuodolla (20c). Ero siis neutralisoituu kiellossa.

(20) Paez (Kolumbia; paezilainen) (Jung 1989: 102–104)

a. âts,h-a' ts,hab-na u'x-we-ts-thu
nyt-TOP kylä-ALL mennä-IMPF-PROG-DECL.1SG
‘Menen kylään juuri nyt.’
b. skwela-na-t, u'x-we-'
koulu-ALL-FACT.3PL mennä-IMPF-HAB
‘He menevät kouluun [=käyvät koulua].’
c. u'x-we-ts-me:~th
mennä-IMPF-PROG-NEG-DECL.1SG
‘En mene.’

Kieltokonstruktio on symmetrinen, sillä progressiivimuotoon vain lisätään kiellonmerkitsin *-me:* (vokaalin puuttuminen DECL.1SG-päätteestä esimerkissä (20c) on fonologisen prosessin tulos, eikä siten relevantti klassifikaationi kannalta).

A/Cat/PN-tyypin konstruktioita havainnollistaa karok (21), jossa kiellonmerkitys on *pu-...(-ara)*. Persoonanmerkitsimien paradigmat ovat erilaiset myöntö- ja kieltolauseissa, joten kyseessä on A/Cat/PN-tyypin konstruktio.

(21) Karok (USA: Kalifornia; hokalainen: karok) (Bright 1957: 67)

a. kun-iykár-at	b. pu-ʔiykar-áp-at
3PL.SUBJ/3SG.OBJ-tappaa-PST	NEG-tappaa-3PL.SUBJ/3SG.OBJ-PST
‘He tappoivat [hänet].’	‘He eivät tappaneet [häntä].’

Somalissa esiintyy joissakin TAM-kategorioissa, esimerkiksi menneen ajan progressiivimuodoissa (22), tyypin A/Cat/PN paradigmaattista asymmetriaa: myöntöparadigmassa tehtävät PN-distinktiot katoavat kiellossa, kun samaa muotoa käytetään kaikista persoonista.

(22) Somali (Somalia; afroaasialainen: kuušilainen) (Saeed 1987: 80)

- a. kèen ‘tuoda’ MENNEEN AJAN PROGRESSIIVI, MYÖNTÖ
1SG	kéenayey
2SG	kéeneysey
3SG.M	kéenayey
3SG.F	kéeneysey
1PL	kéeneyney
2PL	kéeneyseen
3PL	kéenayeen
- b. kèen ‘tuoda’ MENNEEN AJAN PROGRESSIIVI, KIELTO
KAIKKI PERSOONAT: kéenéyn / kéeneynín

Tarkennettakoon, että nämä somalin verbimuodot eivät yksinään riitä muodostamaan lauseita, ja kokonaisia lauseita tarkastelemalla somalista löytyy muitakin asymmetriaa. Tämä verbiparadigma riittää kuitenkin havainnollistamaan tyypin A/Cat/PN paradigmaattista asymmetriaa. Myös Hararin oromon (6) paradigman asymmetria on tyyppiä A/Cat/PN.

3.3 Luokittelua koskevia huomioita

Olen nyt lyhyesti esitellyt standardikieliorakenteiden typologisen luokitteluni. Lopuksi esitän vielä joitakin huomioita. Kaikki kieltorakenteet voidaan luokitella joko symmetriseen tai asymmetriseen tyyppiin, ja paria poikkeusta lukuun ottamatta kaikki asymmetriset kieltorakenteet voidaan edelleen luokitella johonkin esittämistäni neljästä alatyypistä. Vain ne muutamat asymmetriset tapaukset, joissa asymmetria ei suoraan liity minkään kieliopillisen kategorian merkintään, kuten ero apu- ja pääverbin järjestyksessä baskin (Espanja; baski; Saltarelli 1988, José Hualde, h.t.) kieltokonstruktiossa, jäävät alatyypijaottelun ulkopuolelle.

Yllä totesin, että maungissa myöntömuodoissa tehtävä aspektidistinktio (14a,b) katoaa kiellossa. Distinktion katoaminen johtuu kiellostä vain epäsuorasti: irrealismuodoissa aspektidistinktiota ei voida tehdä, ja koska kiello vaatii verbiltä irrealismuotoa, myös aspektidistinktio katoaa. Tämä tyyppin A/Cat/TAM mukainen paradigmaattinen asymmetria on siis johdettu A/NonReal asymmetriasta eikä se siten ole samassa mielessä relevantti luokitteluni kannalta. Myös esimerkiksi sentanissa (11) TAM-distinktioiden katoaminen kieltolauseissa voidaan nähdä A/Fin-asymmetriasta johdettuna ja se on siten toissijaista. On kuitenkin joitakin tapauksia, joissa usemman kuin yhden tyyppin asymmetriaa on toisistaan riippumatta läsnä samassa konstruktiossa; esimerkiksi kaksi aessa (Papua-Uusi-Guinea; yleisuusiguinealainen: elemalainen; Clifton 1997) realislauseiden kiellossa on A/NonReal-asymmetriaa, koska verbin on oltava irrealismuodossa, ja A/Cat/PN-asymmetriaa, koska PN-merkitsimet katoavat; muissa yhteyksissä irrealismuodoissa on PN-merkintä, joten sen puuttuminen on suoraa seurausta negaatiosta eikä johdu irrealismerkinnästä.

4 Tyyppien kieltenvälisestä jakautumisesta ja typologisista korrelaatioista

Käsittelen tässä jaksossa lyhyesti esittämiäni kieltorakennetyyppien kieltenvälistä jakautumista — frekvenssiä ja maantieteellistä distribuutiota — ja otan esille löytämäni typologiset korrelaatiot. Luvut perustuvat 240 kielen ydinotokseeni. Symmetrinen kieltö on asymmetristä yleisempää: Otokseni kielistä 197:ssä on symmetristä kieltöä, ts. niissä esiintyy symmetrisiä kieltokonstruktioita.⁸ 93 kielessä on vain symmetristä kieltöä eli asymmetriaa ei esiinny lainkaan. 147 kielessä on asymmetristä kieltöä, niissä siis esiintyy jonkinlaista konstruktionaalista ja/tai paradigmaattista asymmetriaa. 43 kielessä on vain asymmetristä kieltöä eli symmetristä kieltöä ei ole lainkaan (siis kaikki kieltokonstruktioit ovat asymmetrisiä, vrt alaviite 8). Konstruktion asymmetriaa esiintyy 115 kielessä ja paradigman asymmetriaa 75:ssä. Suurimmassa osassa paradigman asymmetriatapauksista kyse on kieliopillisten distinktioiden neutralisaatiosta.

Asymmetrisen kiellon alatyypeistä yleisin on A/Cat; sitä tavataan 90 kielessä (A/Cat/TAM 75 kielessä, A/Cat/PN 32 kielessä).⁹ Konstruktion asymmetriaa on tässä alatyypissä paradigman asymmetriaa yleisempää, tosin alatyypissä A/Cat/TAM ero

⁸ Paradigman symmetria on tässä yhteydessä triviaalia, sillä täysin asymmetrisiä paradigmoja ei ole: Myöntö- ja kieltoparadigmojen välillä on välttämättä aina jokin yhteys. Vaikka esimerkiksi suahilissa (Tansania; nigeriläis-kongolainen: bantukieli; Contini-Morava 1989) myöntö- ja kieltolauseet käyttävät (osittain) täysin eri TAM-paradigmoja, niissä kuitenkin tehdään samat luku- ja persoonadistinktiot. Täysin asymmetrinen paradigma olisi sellainen, jossa myöntö- ja kieltomuotojen välillä ei olisi minkäänlaista vastaavuutta. Tällainen tapaus on teoriassakin mahdoton, koska muotoja ei silloin voitaisi tunnistaa toistensa myönteisiksi ja kielteisiksi vastineiksi. Relevanttia on siis, ovatko myöntö- ja kieltoparadigmat täysin symmetrisiä, vai esiintyykö niiden välillä myös jotakin asymmetriaa.

⁹ Alatyypien edustajien summa ylittää tyyppien edustajien kokonaismäärän. Tämä johtuu siitä, että yhdessä kieltorakenteessa voi olla ominaisuuksia useammasta tyyppistä ja yhdessä kielessä voi esiintyä useampia eri kieltorakenteita. Vastaava huomio voidaan tehdä joidenkin muidenkin tämän jakson lukujen kohdalla.

konstruktion ja paradigman asymmetrian välillä ei ole kovin suuri. Tyyppiä A/Fin esiintyy 56 kielessä (27:ssä A/Fin/Neg-LV, 25:ssä A/Fin/NegVerb, viidessä A/Fin/Neg-FE). A/Fin-asymmetria on paria poikkeusta lukuun ottamatta aina konstruktionaalista. A/NonReal-tyypin rakenteita esiintyy 32 kielessä, ja sitä on selvästi useammin paradigmassa kuin konstruktiossa. Tyyppi A/Emph on marginaalinen: sitä esiintyy vain viidessä kielessä.

Symmetristä ja asymmetristä kieltoa on suhteellisen tasaisesti eri maantieteellisillä alueilla. Tälle poikkeuksen muodostavat vain pienehköt alueet Manner-Euroopassa ja Kaakkois-Aasiassa, joissa tavataan vain symmetristä kieltoa. Makroalueittain tarkasteltuna asymmetrinen kiello on selvästi yleisintä Afrikassa ja harvinaisinta Kaakkois-Aasiassa ja Oseaniassa. Asymmetrisen kiellon alatyypeistä A/Cat on hyvin yleinen Afrikassa ja suhteellisen yleinen muillakin makroalueilla. Alatyyppeiden A/Cat/TAM ja A/Cat/PN keskinäinen suhde on samansuuntainen kaikilla makroalueilla. Tyyppiä A/Fin esiintyy suhteellisen tasaisesti eri puolilla maailmaa, eniten Euraasiassa ja vähiten Kaakkois-Aasiassa ja Oseaniassa. Alatyypin A/Fin/Neg-LV on yleisin Australiassa ja Uudessa-Guineassa sekä Etelä-Amerikassa ja alatyypin A/Fin/NegVerb Euraasiassa ja Pohjois-Amerikassa. Tyypin A/NonReal rakenteet ovat tavallisia Australiassa, mutta harvinaisempia muualla. Lähes kaikki A/Emph-tapaukset sijoittuvat Kaakkois-Aasiaan ja Oseaniaan. (Maantieteellisestä distribuutiosta ks. tarkemmin myös Miestamo tulossa a,b.)

Tutkimuksessani löysin myös joitakin typologisia korrelaatiota esittämieni kieltorakennetyyppien ja muiden kieltorakenteen ominaisuuksien sekä esittämieni tyyppien ja kielen sanajärjestyksen välillä. Kiellonmerkitsin on verbinetinen vapaa morfeemi suhteellisesti yleisemmin symmetristen kuin asymmetristen kieltostruktuurioiden kanssa ja verbin jälkeen sijoittuva sidonnainen morfeemi (kieltosuffiksi) suhteellisesti yleisemmin asymmetristen kuin symmetristen kieltostruktuurioiden kanssa. Sanajärjestys ja

kieltotyyppi korreloivat myös jossakin määrin: asymmetrinen kieltö on suhteellisesti yleisempää kielissä joissa perussanajärjestys on OV kuin VO. Asymmetrisen kiellon eri alatyypit kuitenkin eroavat näiden parametrien suhteen, joten nämä koko asymmetristä kieltöä koskevat korrelaatiot eivät kerro koko totuutta. En tässä artikkelissa paneudu tarkemmin eri alatyypien korrelaatioihin kiellonmerkitsimen statuksen ja paikan tai sanajärjestyksen kanssa.

5 Funktionaalisia motivaatioita

Tässä jaksossa käsittelen joitakin kieltorakenteiden taustalla vaikuttavia ilmiöitä ja etsin näistä motivaatioita esittämilleni eri kieltorakennetyypeille. Funktion tasolla, semantiikassa ja pragmatiikassa, affirmaation ja negaation välillä on monenlaista asymmetriaa (ks. myös Miestamo 1998, Givón 1978, 2001: 369–378): Diskurssissa negaatio esiintyy tyypillisesti konteksteissa, joissa vastaava myöntölause on jollakin tavalla läsnä (se on esiintynyt aiemmassa diskurssissa, tai puhuja saattaa muuten pitää mahdollisena, että kuulijalla on sen mukainen uskomus). Kieltolauseet viittaavat tyypillisesti statiivisiin asiointiloihin, siihen että mitään ei tapahdu, kun taas myöntölauseet voivat yhtä hyvin viitata statiivisiin ja dynaamisiin asiointiloihin. Negaatiolla on luonnollinen semanttinen yhteys muihin ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittavien kategorioiden kanssa. Erilaiset asymmetriset kieltorakenteet heijastavat eri puolia näistä funktionaalisen tason asymmetriailmiöistä. Eri kieltorakennetyyppien motivaatiot voidaan nähdä seuraavan kielensisäiseen ja kielenulkoiseen analogiaan perustuvan mallin mukaisesti (ks. myös Miestamo 2000, vrt. Itkonen 2001: 136). Symmetriset kieltorakenteet ovat kielensisäisesti analogisia vastaavien myöntörakenteiden kanssa — ne

yksinkertaisesti kopioivat vastaavan myöntörakenteen kielellisen muodon. Kielensisäisen analogian motivaationa voidaan nähdä pyrkimys systeemisäiseen koheesioon. Koheesio on prosessoinnin kannalta edullista, ja siten selitys on pohjimmiltaan kielenulkoisen ja funktionaalisen. Asymmetriset kieltorakenteet ovat kielenulkoisesti analogisia eri funktionaalisen tason asymmetriailmiöiden kanssa — kielellinen rakenne heijastaa näiden eri asymmetriailmiöiden ominaisuuksia. Asymmetriset kieltorakenteet ovat siis kieliopillistaneet funktionaalisen tason asymmetriailmiöitä. Eri alatyypin taustalla on erilaisia funktionaalisen tason asymmetriailmiöitä. A/Fin-asymmetrian keskeisimpänä motivaationa voidaan nähdä negaation statiivisuus. Sanaluokat voidaan asettaa jatkumolleen mukaan, miten stabiileja konsepteja ne tyypillisesti ilmaisevat (ks. Givón 1984: 51–55); verbit tyypillisesti koodaavat muuttuvia, dynaamisia käsitteitä kun taas substantiivit tyypillisesti koodaavat muuttumattomia, statiivisia käsitteitä. Ei-finiittiset verbit ovat jatkumolla lähempänä substantiiveja kuin jatkumon dynaamisessa ääripäässä sijaitsevat prototyyppiset finiittiset verbit; ne ovat menettäneet verbimäisyyttään ja mahdollisesti saaneet substantiivimaisia ominaisuuksia. Näin leksikaalisen verbin alempi finiittisyys tyypissä A/Fin voidaan nähdä osoituksena statiivisemmasta koodauksesta. Myös varsinkin A/Fin/Neg-LV-tyypissä finiittielementtinä esiintyvä statiivinen kopula heijastaa statiivisempaa koodausta. A/NonReal-tyypin rakenteet puolestaan ovat kieliopillistaneet kiellon ja muiden ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaavien kategorioiden välisen semanttisen yhteyden; ne siis jakavat todellisuusstatuksen semanttisen alueen siten, että kiello ja erilaiset irrealiskategoriat kuuluvat yhteen. Tyypin A/Emph taustalla voidaan nähdä kiellon tyypillisen diskurssikonkstin vaikutus: kun kielloa tyypillisesti käytetään kieltämään jotain kontekstissa tuttua, se kaipaa usein vahvistusta, ja tyypin A/Emph rakenteet kieliopillistavat tämän kiellon ominaisuuden.

A/Cat-tyypissä usein kiellossa kieliopilliset kategoriat merkitään vähemmän yksilöivästi — tavallisesti niin, että paradigmassa tehdään vähemmän distinktioita kuin myönnössä. Näiden tapausten taustalla voidaan ensisijaisesti nähdä kiellon diskurssikonteksti: kun vastaava affirmatiivinen sisältö on tyypillisesti kontekstissa läsnä, kieltolauseen ei välttämättä tarvitse eksplikoida kaikkia distinktioita, ja jotkin kielet ovat kieliopillistaneet tämän kiellon funktionaalisen aspektin kieltorakenteessaan. Kaikkiin A/Cat-tyypin asymmetrioihin tämä selitys ei päde; jotkin konstruktion asymmetriatapaukset esimerkiksi selittyvät yksinkertaisesti (morfo)fonologisen fuusion morfologisoitumisella. Mainitsemillani funktionaalisilla taustatekijöillä on jonkin verran samansuuntaisia vaikutuksia, ja yksittäisen tyypin taustalla voidaan nähdä vaikutuksia myös muista kuin kunkin tyypin kohdalla mainitsemastani taustatekijästä; mainitsemiani tekijöitä voidaan kuitenkin pitää kunkin tyypin kohdalla ensisijaisina motivaatioina.

Nämä funktionaaliset taustatekijät eivät kaikissa tapauksissa välttämättä ole synkronisesti läsnä rakenteiden semantiikassa — varsinkaan konstruktion asymmetriassa. Vaikka kieltolauseilla viitataan tyypillisesti statiivisiin asiointiloihin, A/Fin-tyypin rakenteet eivät ole sinänsä semantiikaltaan sen statiivisempia kuin vastaavat myöntölauseetkaan; nykysuomen puhujalle lauseiden *Pekka tulee* ja *Pekka ei tule* välillä tuskin on suurempaa statiivisuuseroa kuin englannin puhujalle lauseiden *Mary is coming* ja *Mary is not coming* välillä, vaikka kieltolauseet molemmissa kielissä statiivisempaan asiantilaan viittavatkin. Usein on pikemminkin kyse historiallisista jäänteistä aiemmista funktionaalisista eroista, kieliopillistumispolun aiemmista vaiheista, jolloin rakenteen eri elementtien alkuperäiset merkitykset eivät vielä olleet haalistuneet. Paradigmaattisessa asymmetriassa, jossa kieliopillisiä distinktioita neutralisoituu, funktionaaliset erot ovat toki synkronisestikin olemassa; jos esimerkiksi kiellossa ei voida tehdä jotakin myönnössä

tehtävää aspektidistinktiota, aspektikategorioiden funktioissa on eroja myönnön ja kiellon välillä.

6 Yhteenveto

Esittelin tässä artikkelissa lausekiellon typologiaa käsittelevää väitöskirjatutkimustani. Tutkimus keskittyy standardikieltoon, eli kielten perustapoihin kieltää deklarativisia, verbaalisia päälauseita. 297 kielen aineiston pohjalta se esittää myöntö- ja kieltorakenteiden rakenteellisiin eroihin perustuvan typologisen luokittelun, jossa kieltorakenteet jaetaan symmetrisiin ja asymmetrisiin. Symmetria–asymmetria-jakoa voidaan tarkastella toisaalta konstruktion ja toisaalta paradigman kannalta: symmetrisissä konstruktioissa ei myöntö- ja kieltolauseiden välillä ole muuta rakenteellista eroa kuin kiellonmerkitsimen läsnäolo kieltolauseissa, kun taas asymmetrisissä konstruktioissa muitakin eroja on; symmetrisissä paradigmoissa jokaista myöntöparadigman muotoa vastaa yksi yhteen kielteinen muoto, kun taas asymmetrisissä paradigmoissa tällaista yksi yhteen -vastaavuutta ei ole. Asymmetriset kieltorakenteet voidaan edelleen jakaa alatyyppeihin sen mukaan, minkälaista asymmetriaa rakenteissa esiintyy. Alatyypin A/Fin asymmetriassa on kyse lauseen verbaalisten elementtien finiittisyyteen. Alatyypissä A/NonReal kieltolauseessa esiintyy ei-realisoituneisiin asiointiloihin viittaavan kategorian merkintää. Alatyypissä A/Emph kieltolauseessa esiintyy merkintää, jolla on ei-negatiivisissa lauseissa emfaasin funktio. Alatyypissä A/Cat kieliopillisten kategorioiden merkinnässä on muita eroja myöntö- ja kieltolauseiden välillä. Esitin myös joitakin huomioita eri tyyppien yleisyydestä, maantieteellisestä jakautumisesta ja korrelaatiosta kieltorakenteiden muiden ominaisuuksien ja kielen sanajärjestyksen välillä. Lopuksi

käsittelin luokitteluni tyyppien taustalla vaikuttavia funktionaalisia motivaatioita. Esittämäni mallin mukaan symmetriset kieltorakenteet ovat kielensisäisesti analogisia vastaavan myöntörakenteen kanssa — kieltolauseet siis kopioivat myöntölauseiden kielellisen rakenteen. Asymmetriset kieltorakenteet ovat kielenulkoisesti analogisia erilaisten funktionaalisen tason asymmetriailmiöiden kanssa — asymmetrisen kiellon eri alatyypit heijastavat funktionaalisen tason asymmetrian eri aspekteja.

Symmetria–asymmetria-distinktio ja asymmetrian tarkastelu konstruktion ja paradigman kannalta ovat käyttökelpoisia työkaluja erilaisten kieltorakenteiden ymmärtämiseksi. Niitä voitaneen lisäksi käyttää myös muiden funktionaalisten domeenien tutkimuksessa. Esimerkiksi kysymyslauseiden typologiassa näyttäisi olevan mahdollista erottaa symmetrisiä ja asymmetrisiä kysymysrakenteita ja asymmetristen kysymysrakenteiden alatyyppejä.

Käytetyt lyhenteet

Kieliopilliset kategoriat esimerkkien glosseissa

1 = 1. persoona, 2 = 2. persoona, 3 = 3. persoona, ABS = absoluutiivi, ACC = akkusatiivi, ACT = aktuaali(nen), ALL = allatiivi, ASS = assertiivi, CMPL = kompletiivi, CONT = kontinuaatiivi, DAT = datiivi, DECL = deklaraatiivi, EMPH = emfaattinen, ERG = ergatiivi, EVD = evidentiaali, F = feminiini, FACT = faktuaali(nen), FUT = futuuri, FV = loppuvokaali, HAB = habituaali, HYP = hypoteettinen, IMPF = imperfektiivinen, IMPST = välitön mennyt aika, IRR = irrealis, M = maskuliini, N = neutri, NEG = kieltokielteinen, NMLZ = nominaalinen, NON~ = ei-~ (esim. NONPST = ei-mennyt aika), OBJ = objekti, PERF = perfekti, PFV = perfektiivi(nen), PFX = prefiksi (merkitys ei tiedossa tai ei relevantti), PK = oma tieto (evidentiaali), PL = monikko, PNCT = punktuaalinen, POT = potentiaali, PRES = preesens, PROG = progressiivi, PST = mennyt aika, PTCP = partisiippi, Q = kysymys, R = realis, SG = yksikkö, SUBJ = subjekti, TMP = temporaalinen, TOP = topiikki

Muut lyhenteet

FE = finiittielementti, h.t. = henkilökohtainen tiedonanto, LV = kieltolauseessa finiittisyytensä menettävä verbi, PN = persoona-numerus, TAM = tempus-aspekti-modus

Kirjallisuus

- Angulo, J. de & Freeland, L.S. (1931). The Achumawi Language. *International Journal of American Linguistics*, 6, 77–120.
- Bell, A. (1978). Language Samples. Teoksessa J.H. Greenberg (toim.), *Universals of Human Language vol. 1: Method & Theory*, (123–156). Stanford: Stanford University Press.
- Beffa, M.-L. & Hamayon, R.. (1975). *Eléments de grammaire mongole*. Documents de linguistique quantitative 26. Paris: Association Jean-Favard pour le développement de la linguistique quantitative.
- Bright, W. (1957). *The Karok Language*. University of California Publications in Linguistics 13. Berkeley: University of California Press.
- Bromley, H.M. (1981). *A Grammar of Lower Grand Valley Dani*. Pacific Linguistics C 63. Canberra: Australian National University.
- Capell, A. & Hinch, H.E. (1970). *Maung Grammar*. Janua Linguarum, Series Practica 98. The Hague: Mouton.
- Chelliah, S.L. (1997). *A Grammar of Meithei*. Mouton Grammar Library 17. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Clifton, J.M. (1997). The Kaki Ae language. Teoksessa S.A. Wurm (toim.), *Materials on Languages in Danger of Disappearing in the Asia-Pacific Region No.1, Some Endangered Languages of Papua New Guinea: Kaki Ae, Musom, and Aribwatsa*, (3–65). Pacific Linguistics D 89. Canberra: Australian National University.
- Comrie, B. (1981). Negation and Other Verb Categories in the Uralic Languages. Teoksessa O. Ikola (toim.), *Congressus quintus internationalis fenno-ugristarum, VI*, (350–355) Turku: Suomen kielen seura.
- Comrie, B. (2001). Different Views of Language Typology. Teoksessa M. Haspelmath & E. König & W. Oesterreicher & W. Raible (toim.), *Language Typology and Language Universals, An International Handbook, Vol. 1*, (25–39). Berlin: Walter de Gruyter.
- Contini-Morava, E. (1989). *Discourse Pragmatics and Semantic Categorization: The Case of Negation and Tense-Aspect with Special Reference to Swahili*. Discourse Perspectives on Grammar 1. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Cornyn, W. (1944). *Outline of Burmese Grammar*. Language Dissertation 38. Supplement to Language vol. 20, no. 4. Baltimore: Linguistic Society of America.
- Cristofaro, S. (2003). Subordination. Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory. Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, Ö. (1979). Typology of Sentence Negation. *Linguistics*, 17, 79–106.
- Derbyshire, D.C. (1979). *Hixkaryana*. Lingua Descriptive Studies 1. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Dryer, M.S. (1989). Large Linguistic Areas and Language Sampling. *Studies in Language* 13, 257–292.
- Dryer, M.S. (1992). The Greenbergian Word Order Correlations. *Language* 68, 81–138.
- Everett, D. & Kern, B. (1997). *Wari', The Pacaas Novos Language of Western Brazil*. Descriptive Grammars. London: Routledge.
- Forest, R. (1993). *Négations: Essai de syntaxe et de typologie linguistique*. Collection Linguistique LXXVII. Paris: Klincksieck.

- Givón, T. (1978). Negation in language: Pragmatics, function, ontology. Teoksessa P. Cole (toim.), *Syntax and Semantics: Volume 9: Pragmatics*, (69–112). New York: Academic Press.
- Givón, T. (1981). Typology and Functional Domains. *Studies in Language*, 5, 163–193.
- Givón, T. (1984). *Syntax, A Functional-Typological Introduction, vol. I*. Amsterdam: Benjamins.
- Givón, T. (2001). *Syntax, An Introduction, vol. I*. Amsterdam: Benjamins.
- Grinevald Craig, C. (1977). *The Structure of Jacaltec*. Austin: University of Texas Press.
- Hardman, M.J. (2000). *Jaqaru*. Languages of the World/Materials 183. München: Lincom Europa.
- Hartzler, M. (1994). Sentani. Teoksessa P. Kahrel & R. van den Berg (toim.), *Typological Studies in Negation*, (51–64). *Typological Studies in Language* 29. Amsterdam: Benjamins.
- Haspelmath, M. (1993). *A Grammar of Lezgian*. Mouton Grammar Library 9. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Honda, I. (1996). *Negation: A Cross-Linguistic Study*. Väitöskirja, State University of New York at Buffalo.
- Itkonen, E. (2001). *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. 2. uudistettu ja laajennettu painos. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- Jung, I. (1989). *Grammatik des Paez, ein Abriss*. Väitöskirja, Osnabrückin yliopisto.
- Koehn, E. & Koehn, S. (1986). Apalai. Teoksessa D.C. Derbyshire & G.K. Pullum (toim.), *Handbook of Amazonian Languages, vol. 1*, (33–127). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Miestamo, M. (1998). Affirmaation ja negaation asymmetriasta maailman kielissä. Teoksessa A. Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*, (182–216). Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Miestamo, M. (2000). Towards a Typology of Standard Negation. *Nordic Journal of Linguistics*, 23, 65–88.
- Miestamo, M. (2003). *Clausal Negation: A Typological Study*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos.
- Miestamo, M. (tulossa a). Symmetric and Asymmetric Standard Negation. Teoksessa M. Dryer & M. Haspelmath & D. Gil & B. Comrie (toim.), *World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University Press.
- Miestamo, M. (tulossa b). Subtypes of Asymmetric Standard Negation. Teoksessa M. Dryer & M. Haspelmath & D. Gil & B. Comrie (toim.), *World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University Press.
- Miestamo, M. (tulossa c). Suomen kieltoverbikonstruktio typologisessa valossa. *Virittäjä*.
- Mol, F. (1995). *Lessons in Maa, A Grammar of Maasai Language*. Lemek: Maasai Center.
- Najlis, E.L. (1966). *Lengua abipona. Tomo I*. Archivo de lenguas precolombianas 1. Buenos Aires: Centro de Estudios Lingüísticos.
- Nedyalkov, I. (1994). Evenki. Teoksessa P. Kahrel & R. van den Berg (toim.), *Typological Studies in Negation*, (1–34). *Typological Studies in Language* 29. Amsterdam: Benjamins.
- Newman, P. (1970). *A Grammar of Tera*. University of California Publications in Linguistics 57. Berkeley: University of California Press.
- Noonan, M. (1985). Complementation. Teoksessa Timothy Shopen (toim.), *Language Typology and Syntactic Description, volume II: Complex Constructions*, (42–140). Cambridge: Cambridge University Press.

- Oates, W. & Oates, L. (1968). *Kapau Pedagogical Grammar*. Pacific Linguistics C 10. Canberra: Australian National University.
- Owens, J. (1985). *A Grammar of Harar Oromo (Northeastern Ethiopia)*. Kuschitische Sprachstudien 4. Hamburg: Helmut Buske.
- Perkins, R.D. (1989). Statistical Techniques for Determining Language Sample Size. *Studies in Language*, 13, 293–315.
- Rijkhoff, J. & Bakker, D. & Hengeveld, K. & Kahrel, P. (1993). A Method of Language Sampling. *Studies in Language*, 17, 169–203.
- Rijkhoff, J. & Bakker, D. (1998). Language Sampling. *Linguistic Typology*, 2, 263–314.
- Saeed, J.I. (1987). *Somali Reference Grammar*. Wheaton, Maryland: Dunwoody Press.
- Saltarelli, M. (1988). *Basque*. Croom Helm Descriptive Grammars. London: Croom Helm.
- Schmid, M.A. (1980). *Co-occurrence Restrictions in Negative, Interrogative, and Conditional Clauses: A Cross-Linguistic Study*. Väitöskirja, State University of New York at Buffalo.